

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Tarix fakulteti

**“Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi ” ta'lim yo'nalishi**

2 kurs talabasi

To'yova Muxayyoning

**Mustaqil O'zbekistonda diniy faoliyatiga
nisbatan davlat siyosatining olib borilishi**

Mavzudagi

REFERATI

Mavzu: Mustaqil O'zbekistonda diniy faoliyatiga nisbatan davlat siyosatining olib borilishi

1.1. Diniy bag'rikenglik g'oyasining ma'naviy asoslari

Dunyoviylik va diniylik o'rtasidagi nisbat masalasi insoniyat tarixining barcha davrlarida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan. Boshqacha aytganda, inson hayoti mazmunini tashkil qiluvchi ushbu ikki tarkibiy qism o'rtasida murosaga erishish har qanday jamiyatning mavjud holati va istiqbolini belgilovchi bosh mezon bo'lib kelgan. “Dunyoviylik – insonning ma'naviy mezonlari dunyoga nisbatan o'lchab yashashini anglatadigan tushuncha”¹ Hadisi sharifdagi “Sizlarning yaxshilaringiz dunyoni deb oxiratni, oxiratni deb dunyoni unutmaganlaringi” degan hikmatlari dunyoviylik va diniylikning muvozanatiga nisbat berilgan. “Barchamizga yaxshi ma'lumki, din azaldan inson ma'naviyatining tarkibiy qismi sifatida odamzotning yuksak ideallari, haq va haqiqat, insof va adolat to'g'risidagi orzu-armonlarini o'zida mujassam etgan, ularni barqaror qoidalar shaklida mustahkamlab kelayotgan g'oya va qarashlarning yaxlit bir tizimidir.”²

Ba'zan ushbu ikki omil o'rtasidagi munosabatlar keskinlashib, mamlakatlarni to's-to'polonlar va jaholat girdobiga tortgan. O'rta asrlar yevropasida amal qilgan, vahshiyona jazolar va qiynoqlarning timsoliga aylangan inkvizitsiya davri bunga misol bo'la oladi. Ibn Rushdning g'oyalarini rivojlantirgani uchun jazoga hukm etilgan Siger Brabantskiyning taqdiri, sog'lom ilmiy qarashlari tufayli jabr ko'rgan Jordano Bruno, Nikolay Kopernik, Nikolay Kuzanskiy va boshqa mutafakkirlarning qismati esa jamiyat hayotida diniylik va dunyoviylik o'rtasidagi sog'lom muvozanatning shakllanishi yo'lidagi qiyinchiliklarga misoldir. Ushbu jarayonning fojiali ko'rinishlari musulmon SHarqi hayotida ham sodir bo'ldi. Buyuk mutasavvif alloma Abu

¹ Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. – T.: G'ofur G'ulom, - 2013. – B. 68.

² Karimov I.A. YUksak ma'naviyat yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, - 2008. –B. 18.

Mansur al-Halloj xudoning mohiyatini idrok etish yo'llari haqidagi ortodoksial aqidalarga zid qarashlari uchun o'tda yoqildi. SHunday sabablar tufayli Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu-l-Alo-al-Maarriy, Umar Hayyom kabi ko'plab buyuk daholar ayovsiz ta'qiblarga duchor bo'ldilar. Bularning barchasi dini davlatdan ajratish bilan bog'liq tabiiy ehtiyoj kuchini oshirib borgan.

Dinni davlatdan ajratish haqidagi g'oya azaldan hurfikrlilik va dunyoviy-ratsionalistik tafakkur rivojiga asoslanganini ta'kidlash joiz. Ushbu hayotiy masala hozirgi O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan davlatlarda ham doimo muhim o'rinni egallab kelgan. Bunda dunyoviylikka moyil siyosiy kuchlarning davlat va jamiyatni boshqarishdagi mavqei muntazam ravishda mustahkamlanib borgani diqqatga sazovordir. Movarounnahrning o'rta asrlar va undan keyingi davrlardagi tarixida boshqaruvning diniy-teokratik usullariga moyil davlatlarning yo'qligi ham ushbu xulosaning o'rinli ekanini tasdiqlaydi.

Demokratik taraqqiyot va fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan borayotgan O'zbekistondagi ma'naviy hayotni tashkil etuvchi, uni birlashtirib turuvchi o'zak o'q – diniylik va dunyoviylik o'rtasidagi muvozanatga asoslanadi.

Xalq tomonidan asrlar osha e'zozlanib kelingan qadriyatlar tizimida diniy qadriyatlar alohida o'rin egallaydi. O'zbekiston xalqi tomonidan azaldan ardoqlanib kelinayotgan qadriyatlarning aksariyatiga islomiy ruhiyat va sharqona odob-axloq chuqur singib ketgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan "agar mendan, nega milliy qadriyatlarimiz shuncha zamonlar osha bezavol yashab kelayapti, deb so'rasha, bu – avvalo muqaddas dinimiz hisobidan, deb javob bergan bo'lur edim,"- deb ta'kidlangani ham ayni shu bilan izohlanadi.

O'quvchi-talabalarda dinga nisbatan sog'lom munosabatni shakllantirish bugungi kunda ta'lim tizimining barcha bo'g'inlari oldida turgan eng murakkab va muhim vazifalardan biridir. Ushbu vazifaning muvaffaqiyatli hal etilishi ikki muhim omilga bog'liq. Ularning har ikkalasi ham Prezident I.A.Karimov asarlarida ko'rsatib berilgan. YUrtboshimiz ta'kidlanganlaridek, "...har bir vatandoshimiz, ayniqsa, yoshlar faqat islom dini to'g'risida emas, umuman

dunyodagi mavjud dinlar, ularning tarixi, mohiyati to'g'risida to'liq tasavvurga ega bo'lsin. Ijtimoiy sohaga oid darslarda yoshlarga din bilan dunyoviy hayot masalalarini, bu ikki tushunchaning bir-biriga ta'sirini, ular o'rtasidagi mo''tadil munosabat bo'lishi zarurligini ochib berish kerak". Demak, dinlar haqidagi mantiqiy asoslangan bilimlarni shakllantirish va dunyoviylik tushunchasini chuqurlashtirib borish yoshlarda dinga nisbatan sog'lom munosabatni shakllantirishning ikki qutbi hisoblanadi.

Mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy tamoyillaridan biri dunyoviylik ekan, uni qanday tushunish lozim, degan savol tug'iladi. Ingliz tilidagi *secularity* hamda rus tilidagi *sekulyarizatsiya* va *svetskost* tushunchalari bilan tutash ushbu istilohning qanday talqin etilishining o'ziyiq har qanday mamlakatdagi davlat va din o'rtasidagi munosabatlarning mazmun va mohiyatini belgilab beradi.

SHo'ro zamonida chiqarilgan aksariyat lug'atlarda *svetskost* va *sekulyarizatsiya* tushunchalari diniylikning aksi bo'lgan ijtimoiy xatti-harakatlar sifatida talqin etiladi. Bu esa, tabiiy ravishda, dahriylik targ'iboti va dinning hayotiy o'rnini inkor etishga olib kelar edi. Aslida esa, Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "... dunyoviylik — bu dahriylik degani emas. Din va diniy e'tiqod butunlay rad etiladigan hayot qanday g'ayriinsoniy ko'rinishga ega ekanini biz kechagi tariximiz misolida yaxshi bilamiz. Bunday mafkuraning xatarli tomoni shundaki, u necha asrlar davomida din negizida shakllangan, xalq hayotining ajralmas qismiga aylanib ketgan qadriyatlar - bu yozma yoki og'zaki, moddiy yoki ma'naviy meros bo'ladimi, axloq yoki an'analar bo'ladimi, milliy dunyoqarash yoki turmush tarzi bo'ladimi - bularning barchasini rad etadi. Natijada odamzot o'zining ichki dunyosi, his-tuyg'u va qarashlari, tayanib-suyanib turadigan poydevoridan mahrum bo'lib, «sho'ro dohiylari» aytganidek, ulkan davlat mashinasining «vintchasi»ga aylanadi. Oxir-okibatda bunday odam ota-onasini ham, o'z millati, xalqi va Vatanini ham tanimaydigan ayanchli holatga tushib qoladi".

Demak, tom ma'nodagi sog'lom dunyoviylik dinning ijtimoiy mavqeini inkor etmaydi, balki jamiyat hayotini tashkil etishning dunyoviy ma'rifatga

asoslangan tarzini anglatadi. Boshqacha aytganda, dunyoviylik ijtimoiy hayot sohalari diniy aqidaning yakkahokimligidan va uning hal qiluvchi ta'siridan xoli bo'lishni taqozo etadi.

Dunyoviylik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot ehtiyojlari hamisha hamohanglik kasb etib kelgan. YA'ni, dunyoviylik qotib qolgan dogma emas, aksincha, u muntazam ravishda takomillashib boruvchi hodisadir. Zamonaviy ilmiy tilda aytganda, dunyoviylik modernizatsiya deb nomlanuvchi jarayonning harakatlantiruvchi kuchidir. U jamiyat ilmiy salohiyatining uzluksiz oshib borishi, texnologik taraqqiyotning davomiyligi, iqtisodiy hayotning ratsionallashuvi, madaniyatning yuksalib borishi kabi muhim jarayonlar bilan uyg'un ravishda takomillashib boradi.

Dunyoviy taraqqiyot yo'lidan borayotgan har qanday mamlakatda din va davlat o'rtasidagi munosabatlarning muhim qirrasini din va siyosat orasidagi aloqalar tashkil etadi. Oxirgi paytlarda islomning siyosat bilan, boshqacha aytganda, islomning davlat bilan munosabatlari masalasi jiddiy tashvishlarga sabab bo'lmoqda. Aholisining ko'pchiligini musulmonlar tashkil etuvchi ayrim mamlakatlarning oxirgi o'n yilliklardagi tajribasi "islom – olamshumul dinlar orasidagi eng siyosiylik dindir" deya da'vo qilayotgan olimlar va siyosatchilarning fikrini tasdiqlayotgandek ko'rinadi. Ayrim mutaxassislar, hatto "islom – siyosiy hayotning eng asosiy omillaridan biridir, uni – siyosatdan, siyosatni esa, undan ajratib bo'lmaydi", deya xulosa qilmoqdalar.

Bugun hatto, "jamiyatning diniy xavfsizligi" degan tushuncha paydo bo'ldi. Chunki oxirgi yarim asr davomida diniy omilning ta'siri tufayli ayrim mamlakatlarning milliy xavfsizligiga putur yetgani haqiqat. Masalan, O'zbekistonda katoliklar va protestantlar o'rtasida vaqti-vaqti bilan xunrezlik va to'polonlarni keltirib chiqarayotgan ziddiyatlar Buyuk Britaniyaning umummilliy xavfsizligiga putur yetkazayotgan xatarli omillardan biriga aylanganini inkor etib bo'lmaydi.

XX asrning o'rtalaridan faollasha boshlagan radikal diniy oqimlar 1970-yillarda Misr Arab Respublikasining siyosiy tizimiga, demakki, uning milliy

xavfsizligiga nisbatan jiddiy xatarga aylangani ham yuqoridagi mulohazaning o'rinli ekanini ko'rsatadi.

Jazoirdagi voqealar tufayli esa XX-asrning 80-yillari oxiriga kelib, jamiyat siyosiy-mafkuraviy va diniy-ma'naviy asosda ikkiga bo'linib ketdi. 1992 yildagi parlament saylovlarida ushbu vaziyatdan foydalangan siyosiylashgan radikal diniy doiralar ko'pchilik o'rinlarni qo'lga kiritdi. Ular shariat talablariga mos ravishda mamlakat taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini tubdan o'zgartirish talabini olg'a surdilar. Bu jamiyatdagi bo'linishni yanada chuqurlashtirdi, davlat va jamiyat qurilishida dunyoviylik va islomga suyanan diniylik o'rtasidagi muvozanatning buzilishiga olib keldi. Oxir-oqibatda esa, o'tkazilgan saylovlar yakuni bekor qilindi. Buning natijasida yuzaga kelgan keskin ichki ijtimoiy-siyosiy va diniy-mafkuraviy ziddiyatlar qariyb 7 yil davom etgan qonli to'qnashuvlarni keltirib chiqardi. Mutaxassislarning fikricha, ularda kamida 30 ming kishi qurbon bo'ldi, siyosiylashgan diniy omil esa, umummilliy barqarorlik va xavfsizlikning haqiqiy dushmaniga aylandi. Bu kabi misollarni yana ko'plab keltirish mumkin.

Musulmon dunyosida faoliyat ko'rsatayotgan diniy-siyosiy guruhlar va partiyalar nisbatan yaqinda mustaqillikka erishgan, aholisining ko'pchiligini musulmonlar tashkil etadigan mintaqamiz mamlakatlarini ham o'z ta'sir doirasiga tortishga faol intilmoqda. "Hizbu-t-tahrir al-islomiy"ning oxirgi 10-15 yil davomida Markaziy Osiyo mamlakatlari, jumladan, O'zbekistondagi faoliyati ham buning isboti bo'la oladi. Bunday tashkilotlar oddiy fuqarolarning diniy his-tuyg'ulari, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning bir shaklidan ikkinchisiga o'tish davrida yuzaga chiqadigan ob'ektiv qiyinchiliklar, konfessiyalararo munosabatlarning nozik jihatlaridan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishga intilmoqda. Bunday intilishlarning oldini olish deyarli barcha musulmon jamiyatlari uchun alohida dolzarblik kasb etmoqda. Zero, ba'zi hollarda diniy ongning radikallasuvi va siyosiylashuvi, diniy ekstremizmdan terrorizmga o'tib ketish jarayonlarining tezlashuvi kabi milliy xavfsizlik uchun o'ta xatarli omillar kuzatilmoqda.

Mustaqillik ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, jumladan, ma'naviy hayotdagi yangilanish jarayonini, tub o'zgarishlar davrini boshlab berdi. Dinga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi: sobiq sovet tizimining ateistik hujumkorlik siyosatiga barham berildi, vijdon erkinligi qonun orqali kafolatlandi.

Din va dunyoviy davlat orasidagi munosabat haqida gap ketar ekan, eng avvalo, dinning davlatdan ajratilishi tamoyili uning asosini tashkil etishini ta'kidlash zarur. Bu haqda Konstitutsiyamizning 61-moddasida shunday deyiladi: «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi».

Mazkur moddada muhim qoidalar mustahkam qo'yilgan. Avvalo diniy tashkilotlar qaysi konfessiyaga taalluqliligidan qat'i nazar, bir xil huquqiy maydonda faoliyat olib boradi. Qolaversa, diniy birlashmalar faoliyatini tashkil etish ularning ichki ishi hisoblanadi va davlat nazoratidan xolidir.

SHu bilan birga, diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilgani dinning jamiyatdan ajratilganini anglatmasligini ham ta'kidlash zarur. Bu fuqarolik jamiyatida din o'z mavqeiga ega bo'lishini anglatadi. Bu ham Konstitutsiyamizning amaldagi ijrosidan kelib chiqadigan mantiqiy xulosalardan biridir. Aytish joizki, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, bunyodkor milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va xalqimizning haqiqiy ma'naviy surati va siyratini belgilovchi fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan mehr-oqibat, hamjihatlik, o'zaro yordam, keksalarga hurmat, sharqona odob-axloq, sharmu hayo kabi eng oliy insoniy tuyg'ularning tub mohiyatini anglash va ko'z qorachig'idek e'zozlashda aynan diniy tashkilotlar va din arboblarning roli va o'rni beqiyosligini bugun hech kim inkor etmaydi. Aksincha, bunday bunyodkor faoliyat qizg'in qo'llab-quvvatlanmoqda. Buning sababi esa, Konstitutsiyamizda ana shunday faoliyat uchun mustahkam huquqiy zamin yaratib berilganidadir.

Din va dunyoviy davlat munosabatini belgilab beruvchi boshqa bir tamoyilning mazmuni din sohasida kechayotgan o'zgarishlarni xolis va ilmiy o'rganish va shundan kelib chiqib, ijobiy jarayonlar rivojiga yanada kengroq imkoniyat yaratish, salbiy holatlarning oldini olishda namoyon bo'ladi.

Davlatning dinga bo'lgan munosabatini ifodalovchi boshqa bir tamoyil shundan iboratki, davlat dinni xalq ma'naviyatining uzviy qismi sifatida tan oladi. SHundan kelib chiqib, uning rivoji uchun tegishli shart-sharoit yaratishga harakat qiladi.

I.A.Karimovning quyidagi so'zlarida bu tamoyil o'zining yorqin ifodasini topgan: «Mamlakatimizni demokratik tamoyillar, ilm-fan yutuqlari, yuksak texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish bilan birga, muqaddas dinimizni, milliy o'zligimizni asrab-avaylab yashashni maqsad qilib qo'yganmiz». Bu fikrlar hayotiy voqelikka aylanmoqda.

Davlat va din munosabatlarining yana bir asosiy xususiyati bu dinning siyosatga aralashmasligidir. Zero, har qanday din, birinchi o'rinda ma'naviy-axloqiy jihatni o'z ichiga oladi.

Hech qaysi din o'zida xalqning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning barcha jihatlarini qamrab olishga da'vogarlik qilmaydi. Aks holda u din bo'lmay qoladi.

E'tirof etish lozimki, har qanday diniy e'tiqod kabi islom ham barcha davrlarda, shu jumladan, dahriylik keng targ'ib etilgan sho'ro tuzumi zamonida ham, ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy-ruhiy hayotga o'z ta'sirini o'tkazib turgan muhim omillardan biri bo'lib qolavergan. Ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy-ruhiy hayotning uyg'unligi esa, har qanday jamiyatning ichki siyosiy barqarorligini belgilovchi asosiy omillardan ekani sir emas. SHu nuqtai nazardan qaraganda, din va siyosat o'rtasidagi muayyan bog'liqlikni inkor etib bo'lmaydi. Buning sababi esa islom xalqimizning ongu shuuri va mentalitetiga shu qadar singib ketganidadir. Prezident I.Karimov ta'kidlaganidek, "...uni hech qanday kuch, hech qanday tashviqot bilan chiqarib bo'lmaydi".

Bundan kelib chiqadigan mantiqiy xulosa shuki, islom dini va musulmonchilik degan tushuncha bizning mintaqamiz uchun faqat o'tmish va bugun tajribasigina bo'lib qolmasdan, u kelajak voqeligi hamdir. Islomning jamiyat hayotidagi roli tom ma'nodagi hurfikrlilik qaror topayotgan mustaqillik

davrida o'zini yanada yaqqolroq namoyon etayotgani ham shunday xulosa chiqarishga asos bo'ladi.

Biroq masalaning ikkinchi jihati ham bor: diniy omilning siyosiylashuvi jamiyat xavfsizligi va barqarorligi uchun tahdidga aylanib ketishi mumkin. Ushbu holat har qanday dinning sof e'tiqodiy masalalar chegarasidan chiqib, davlat va jamiyat qurilishi masalalariga aralashishga urinishidan boshlanadi. Mazkur hol musulmon SHarqi mamlakatlari tarixida o'zini takror va takror namoyon etib kelayotgani yaxshi ma'lum. Bunday holatning vujudga kelish xavfi u yoki bu jamiyat tarixida keskin o'zgarishlar ro'y bergan davrlarda ayniqsa, kuchayadi.

Markaziy Osiyo mamlakatlarining mustaqillik yillaridagi taraqqiyot tajribasi musulmon jamiyatlarida milliy o'zlikni anglash va islomiy uyg'onish jarayonlari bir-biri bilan aloqador tarzda, hatto bir-biriga kirishib ketgan holda kechadi, degan xulosaning to'g'riligini tasdiqlamoqda. Darhaqiqat, milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq turfa jarayonlarni diniy qadriyatlardan ayri holda tasavvur etish amrimahol. Bizning jamiyatimiz uchun ham tabiiy bo'lgan ushbu xususiyat, o'zining o'ta nozikligi barobarida xatarliligi bilan ham ajralib turadi. Mazkur ikki tushunchani bir deb qabul qilish, ularning o'zaro nisbatini baholashda xato qilish – dinning siyosiylashuviga yo'l ochib beradi. SHuni unutmaslik lozimki, ayrim hollarda, jamiyatdagi muayyan kuchlar o'zlarining g'arazli maqsadlariga erishish uchun ongli tarzda aynan shunday qiladilar.

Mustaqillikning ilk bosqichida misli ko'rilmagan darajada faollashgan diniy guruhlarining siyosiy va, hatto, harbiylashgan tashkilotlarni tuzishga qaratilgan amaliy harakatlarini eslash lozim. O'shanda bunday guruhlar O'zbekistonni islomiy davlat deb e'lon qilishni talab qilish darajasigacha borib yetgan edilar. Mafkuraviy markazi Farg'ona vodiysi bo'lgan ushbu harakat o'z davrida mamlakatimizning boshqa mintaqalarida ham muayyan aks-sado berib, umummilliy xavfsizlikka jiddiy tahdid tug'dirganini inkor etib bo'lmaydi. SHu nuqtai nazardan qaraganda, Prezident I.Karimov asarlarida bayon etilgan ogohlantirishlarni teran idrok etish, ularda bayon etilgan va strategik mohiyatga

ega vazifalarni sidqidildan va muntazam bajarib borish – tinch va farovon ertamizning kafolati demakdir. Dunyoviy-ma'rifiy davlat va jamiyat qurilayotgan har qanday mamlakatda diniy jarayonlar evolyutsiyasini o'zibo'larchilikka tashlab qo'yib bo'lmaydi. Ushbu mulohaza, ayniqsa, o'zlikka qaytishning qo'sh qanotini tashkil etuvchi milliylik va diniylik o'rtasidagi chegarani aniqlash bag'oyat mushkul bo'lgan musulmon jamiyatlari uchun dolzarbdir.

Dunyoviy davlat va jamiyat eng avvalo, qonun ustuvorligini taqozo etadi. "Qonun – barcha uchun barobar" degan demokratik tamoyil, shubhasiz, diniy jarayonlarga ham taalluqlidir. Ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotning boshqa har qanday sohasi kabi diniy jarayonlar ham faqat qonun belgilab qo'yilgan mezonlarga muvofiq ravishda rivojlanishga haqlidir. Ifodali qilib aytganda, qonun barcha boshqa sohalarni me'yorga solib turgani kabi diniy vaziyat evolyutsiyasi ham, hech qanday chekinishlarsiz, unga bo'ysunishga majbur. Bu ish demokratiyaning asosiy tamoyillaridan bo'lgan vijdon erkinligi, xususan, e'tiqod erkinligini chegaralash hisobiga qilinmaydi, albatta. Aksincha, azal-azaldan demokratik jamiyatning bosh mezoni bo'lib kelgan qonun ustuvorligini ta'minlash orqali amalga oshiriladi.

"Diniy vaziyat evolyutsiyasini boshqarish" haqidagi tezis, eng avvalo, dunyoviy-ma'rifiy davlat va jamiyat qurilishi jarayonida diniy omilga ajratilgan konstitutsiyaviy o'rinni qonuniy vositalar bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Xuddi shu asosda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 57-moddasida diniy-siyosiy partiyalar tuzish taqiqlangan.

O'zbekiston davlatining dunyoviylik, diniy bag'rikenglik, barcha dinlarga bir xilda munosabat, jamiyat taraqqiyotida din bilan hamkorlik qilish xususiyatlari ana shu tamoyil asosida amalga oshiriladi. Chunki dunyoviy-ma'rifiy davlatda diniy e'tiqodi va dunyoqarashidan qat'i nazar, siyosiy xohishlarini bildirishda barcha fuqarolarning teng ishtiroki tamoyiliga rioya qiladi.

Dunyoviylik tuyg'ulari alohida shaxs va ijtimoiy institutlar darajasida namoyon bo'lib boradi. Dunyoviylik demokratik taraqqiyot yo'lini tanlagan har qanday mamlakat hayotini tashkil etishning bosh mezonlaridan biri–vijdon erkinligi tamoyilining ustuvorligini kafolatlaydi.

Mamlakatimizda barpo etilayotgan demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining tamal toshi «vijdon erkinligi» tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Fuqaroviy erkinliklar ichida insonning ichki ma'naviy dunyosiga va uning ruhiyatiga bevosita aloqador bo'lgan vijdon erkinligi demokratik dunyo bo'ylab umume'tirof etilgan inson huquqlarining eng asosiylaridan biridir.

Fuqarolik jamiyati kishilar o'rtasidagi munosabatlarning yuksak madaniy saviya va teran ma'naviy zaminga asoslangani bilan ajralib turadi. Bunday jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy hayotida umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi, ularning mo''tabar va hatto, muqaddas sanalishi barqaror bo'lmog'i shart. Muayyan insonning qadr-qimmatini, odamlar orasidagi mehr-oqibat, samimiylilik, axloqiy poklik, insofu adolat va insonparvarlik kabi eng ezgu umuminsoniy qadriyatlar fuqarolik jamiyati hayotining haqiqiy mezonlaridir. SHuning uchun ham, O'zbekistonda kechayotgan davlat va jamiyat qurilishi jarayonida tom ma'nodagi vijdon erkinligini ta'minlashga alohida urg'u berilmoqda.

Davlatimizning vijdon erkinligiga munosabati–O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida mustahkamlab qo'yilgan “Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega”,-degan qoidada o'zining aniq huquqiy-qonuniy ifodasini topgan. Demak, «vijdon erkinligi» degan tushunchaning mazmun-mohiyati xohlagan dinga e'tiqod qilish huquqidan tashqari, hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik ixtiyorini ham qamrab oladi. Har bir fuqaro haqli bo'lgan bunday huquqning buzilmasligi uchun mazkur modda “diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi” degan muhim qoida

bilan to'ldirilgan. Buning zamirida vijdon erkinligiga nisbatan har qanday tahdidni bartaraf etish istagi yotadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida aniq-tiniq belgilab qo'yilgan davlat va jamiyat qurilishining bosh maqsadlardan biri - inson farovonligi ta'minlangan, ijtimoiy adolat va qonuniylik ustuvorlik qiladigan, barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lgan, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqaidan qat'i nazar, qonun oldida tengligiga asoslangan jamiyatni barpo etishdir. Bu, eng avvalo, yuksak ma'naviyat va hurfiylikka asoslangan, vijdon erkinligi amalda barqaror bo'lgan jamiyatni barpo etish demakdir. Bunday jamiyatni qurish esa, birinchi navbatda, keng ma'nodagi vijdon erkinligi, jumladan, diniy e'tiqod erkinligini ta'minlashni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ushbu hayotiy masalaga umume'tirof etilgan demokratik tamoyillardan kelib chiqib yondashilgan.

Tom ma'nodagi vijdon erkinligi huquqini kafolatlash va amalda ta'minlash uchun O'zbekistonda to'laqonli huquqiy tizim yaratilgan. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahririga (1998 yil, 1 may) ko'ra, «vijdon erkinligi» fuqarolarning har qanday dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqidir. SHu ma'noda, huquqiy kategoriya sifatida – vijdon erkinligi, bir tomondan, e'tiqod erkinligini, ikkinchi tomondan esa, hech bir dinga e'tiqod qilmaslik huquqini ifoda etadi.

Axloqiy nuqtai nazardan vijdon erkinligi – bu muayyan insonning fikrlash tarzi va shaxsiy ma'naviy e'tiqodiga mos xatti-harakat qilish huquqidir. Dunyoning turli-tuman mamlakatlarida, uzoq tarixiy davrlar davomida, olamning yaratilishi va rivojlanishi, ko'pincha, diniy tasavvurlarga asoslangan tarzda izohlab kelingani yaxshi ma'lum. Biroq ilm-fan taraqqiyoti mazkur hodisalarning dunyoviylikka asoslangan tushunish tamoyilini tadrijiy ravishda kuchaytirib borgan. Har bir shaxs erkin fikrlash va qonun doirasida harakat qilish imkoniyatiga ega bo'lishi natijasida umumiy taraqqiyot jadallashgan.

SHunday qilib, vijdon erkinligi uch jihatni anglatadigan huquqiy kategoriyaga aylanib qoldi:

Birinchisi - muayyan shaxs xudoga ishonishi, xohlagan diniga e'tiqod qilishi mumkin.

Ikkinchisi - xudoga va dinga ishonmasligi, ularga nisbatan betaraf bo'lishi mumkin.

Uchinchisi - dahriy, ya'ni hech bir dinga e'tiqod qilmaygina qolmasdan, balki ularni inkor etishi mumkin.

Demak, davlat vijdon erkinligini huquqiy kafolatlash va amalda ta'minlash tadbirlarini ro'yobga chiqarish bilan bir qatorda, ularga nisbatan har qanday tahdidning oldini olishga ham intiladi. Qonun ustuvorligi eng oliy mezon bo'lgan fuqarolik jamiyatining har bir a'zosi ushbu qonuniy talabga to'g'ri munosabatda bo'lib, uning hayotga tatbiq etilishiga hissa qo'shishi lozim. Chunki eng muhim konstitutsiyaviy huquqlardan bo'lgan vijdon erkinligi huquqining amalda ro'yobga chiqarilishi fuqarolik jamiyatining ma'naviy-madaniy rivojlanganlik darajasining muhim ko'rsatkichidir.

1.2. Davlat va din munosabatlarining huquqiy asoslarini yaratilishi.

Hozirgi davrda jahondagi davlatlarning yarmidan ko'pi dinning davlatdan ajratilganini yoki davlatning cherkovga nisbatan betarafligini ifodalaydigan, Konstitutsiya yoki qonun darajasida belgilab qo'yilgan qoidalarga ega. Yuridik tan olingani yoki olinmaganidan qat'i nazar, barcha davlatlar din va e'tiqod erkinligiga hurmat bilan qarashlarini e'lon qilganliklarini ta'kidlash zarur.

Tarixan din davlat va uning huquqiy tizimi rivojlanishiga juda jiddiy ta'sir o'tkazib kelgan. Bugungi kunda diniy – huquqiy ta'limotlarning davlat va huquq rivojlanishiga, vijdon va e'tiqod erkinligi amalga oshirilishiga ta'siri quyidagi xalqaro – huquqiy shakllarda namoyon bo'ladi:

- fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligining hamda din va e'tiqod asosida toqatsizlik va kamsitilishlarga yo'l qo'ymaslikning konstitutsiyaviy va huquqiy kafolatlari. Davlatlar tomonidan qabul qilingan konstitutsiyalar va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan asosiy qoidalar inson huquqlarini ta'minlashda favqulodda muhim ahamiyatga ega. Zero, aynan ular davlat organlari aralashuvidan xoli bo'lgan shaxs va jamoa erkinligi, jumladan, fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligi kabi asosiy tamoyillarga taalluqli sohani yaratadi;

- milliy konstitutsiyalar va qonunchilik doirasida fikrlash, vijdon, din va e'tiqod erkinligining huquqiy kafolatlari;

- din va e'tiqod asosida toqatsizlik va kamsitishlarning oldini olishga qaratilgan va bunday harakatlar sodir etilganda tegishli javobgarlikni nazarda tutadigan jinoyat qonunchiligi;

- shaxsning o'z xohishiga ko'ra dinga yoki e'tiqodga ega bo'lish erkinligini kamsituvchi, majburlashni taqiqlovchi konstitutsiyaviy va huquqiy qoidalar;

- bolaning din yoki e'tiqod bilan bog'liq sohada ta'lim olish huquqiga taalluqli konstitutsiyaviy va qonunchilik qoidalari;

- dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqodni erkin ifodalashga oid konstitutsiyaviy va huquqiy kafolatlar hamda bu erkinlikka nisbatan cheklovlar;

- din yoki e'tiqod bilan bog'liq marosimlarni bajarish yoki shu sabab bilan to'planish, shu maqsad uchun joylar tashkil etish, ularni saqlash;

- tegishli xayriya va insonparvarlik tashkilotlarini tuzish hamda ularning faoliyatini yo'lga qo'yish;

- diniy marosimlar yoki urf-odatlar yoxud e'tiqod bilan bog'liq axborot materiallarini yaratish, chop etish va tarqatish;

- din yoki e'tiqod bilan bog'liq ta'limni bunday maqsad uchun mos bo'lgan joylarda olib borish;

- alohida shaxslar va tashkilotlardan ko'ngilli moliyaviy yordam hamda boshqa ehsonlarni so'rash va qabul qilish;

- u yoki bu din yoki e'tiqod ehtiyojlari va me'yorlariga mos ravishda tegishli rahbarlarni tayyorlash, tayinlash, saylash yoki vorislik asosida tayinlash;

- din yoki e'tiqod qoidalariga muvofiq ravishda dam olish kunlariga rioya etish, bayramlarni nishonlash, marosimlarni bajarish;

- milliy va xalqaro darajada din va e'tiqod sohasida alohida shaxslar va jamoalar bilan aloqalar o'rnatish;

- din va e'tiqod sub'ektlariga taalluqli huquq va erkinliklar bilan bog'liq konstitutsiyaviy va huquqiy qoidalar.

Din va dunyoviy davlat orasidagi munosabat haqida gap ketar ekan, eng avvalo, dinning davlatdan ajratilishi tamoyili uning asosini tashkil etishini ta'kidlash zarur. Bu haqda Konstitutsiyamizning 61-moddasida shunday deyiladi: «Diniy tashkilotlar va birlashmalar davlatdan ajratilgan hamda qonun oldida tengdirlar. Davlat diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi».³

Mazkur moddada muhim qoidalar mustahkam qo'yilgan. Avvalo diniy tashkilotlar qaysi konfessiyaga taalluqliligidan qat'i nazar, bir xil huquqiy maydonda faoliyat olib boradi. Qolaversa, diniy birlashmalar faoliyatini tashkil etish ularning ichki ishi hisoblanadi va davlat nazoratidan xolidir.

SHu bilan birga, diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilgani dinning jamiyatdan ajratilganini anglatmasligini ham ta'kidlash zarur. Bu fuqarolik

³ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston, 2012. – B. 12.

jamiyatida din o'z mavqeiga ega bo'lishini anglatadi. Bu ham Konstitutsiyamizning amaldagi ijrosidan kelib chiqadigan mantiqiy xulosalardan biridir. Aytish joizki, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, bunyodkor milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va xalqimizning haqiqiy ma'naviy surati va siyratini belgilovchi fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan mehr-oqibat, hamjihatlik, o'zaro yordam, keksalarga hurmat, sharqona odob-axloq, sharmu hayo kabi eng oliy insoniy tuyg'ularning tub mohiyatini anglash va ko'z qorachig'idek e'zozlashda aynan diniy tashkilotlar va din arboblarning roli va o'rni beqiyosligini bugun hech kim inkor etmaydi. Aksincha, bunday bunyodkor faoliyat qizg'in qo'llab-quvvatlanmoqda. Buning sababi esa, Konstitutsiyamizda ana shunday faoliyat uchun mustahkam huquqiy zamin yaratib berilganidadir.

Davlatimizning vijdon erkinligiga munosabati – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida mustahkamlab qo'yilgan "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega", degan qoidada o'zining aniq huquqiy-qonuniy ifodasini topgan. Demak, «vijdon erkinligi» degan tushunchaning mazmun-mohiyati xohlagan dinga e'tiqod qilish huquqidan tashqari, hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik ixtiyorini ham qamrab oladi. Har bir fuqaro haqli bo'lgan bunday huquqning buzilmasligi uchun mazkur modda "diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" degan muhim qoida bilan to'ldirilgan. Buning zamirida vijdon erkinligiga nisbatan har qanday tahdidni bartaraf etish istagi yotadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida aniq belgilab qo'yilgan davlat va jamiyat qurilishining bosh maqsadlardan biri – inson farovonligi ta'minlangan, ijtimoiy adolat va qonuniylik ustuvorlik qiladigan, barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lgan, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengligiga asoslangan jamiyatni barpo etishdir. Bu, eng avvalo, yuksak ma'naviyat va hurfikrlilikka asoslangan, vijdon erkinligi amalda barqaror bo'lgan jamiyatni barpo etish demakdir. Bunday jamiyatni qurish esa, birinchi

navbatda, keng ma'nodagi vijdon erkinligi, jumladan, diniy e'tiqod erkinligini ta'minlashni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida ushbu hayotiy masalaga umume'tirof etilgan demokratik tamoyillardan kelib chiqib yondashilgan.

Tom ma'nodagi vijdon erkinligi huquqini kafolatlash va amalda ta'minlash uchun O'zbekistonda to'laqonli huquqiy tizim yaratilgan. "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahririga (1998 yil, 1 may) ko'ra, «vijdon erkinligi» fuqarolarning har qanday dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqod qilmaslikdan iborat kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqidir. SHu ma'noda, huquqiy kategoriya sifatida – vijdon erkinligi, bir tomondan, e'tiqod erkinligini, ikkinchi tomondan esa, hech bir dinga e'tiqod qilmaslik huquqini ifoda etadi.

"Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni har bir fuqaroga diniy e'tiqodni ongli ravishda tanlab olishni kafolatlaydi.

O'zbekiston Respublikasi qonunlarida voyaga yetmagan yoshlarning vijdon erkinligini ta'minlashga alohida e'tibor berilgan. Buning sababi – tushunarli. CHunki hali yetarli hayotiy tajriba va bilimlarga ega bo'lmagan yoshlarga ta'sir o'tkazish, ayniqsa, muayyan diniy dunyoqarashni ularning ongiga singdirish oson. Dunyo, jumladan, mamlakatimiz tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim nosog'lom kuchlar bundan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanishga intilmoqda. SHuning uchun ham, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunga "voyaga yetmagan bolalarni diniy tashkilotlarga jalb etish, shuningdek, ularning ixtiyoriga, otanalari yoki ularning o'rmini bosuvchi shaxslar ixtiyoriga zid tarzda dinga o'qitishga yo'l qo'yilmaydi", degan muhim qoida kiritilgan. Qonunga xilof ravishda bunday faoliyat bilan shug'ullanganlik uchun O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida jinoiy javobgarlik ham belgilangan.

Demak, davlat vijdon erkinligini huquqiy kafolatlash va amalda ta'minlash tadbirlarini ro'yobga chiqarish bilan bir qatorda, ularga nisbatan har

qanday tahdidning oldini olishga ham intiladi. Qonun ustuvorligi eng oliy mezon bo'lgan fuqarolik jamiyatining har bir a'zosi ushbu qonuniy talabga to'g'ri munosabatda bo'lib, uning hayotga tatbiq etilishiga hissa qo'shishi lozim. Chunki eng muhim konstitutsiyaviy huquqlardan bo'lgan vijdon erkinligi huquqining amalda ro'yobga chiqarilishi fuqarolik jamiyatining ma'naviy-madaniy rivojlanganlik darajasining muhim ko'rsatkichidir.

Ushbu Qonun 1991 yilda qabul qilingan bo'lib, 1993 yilda kiritilgan ba'zi qo'shimcha va o'zgartirishlar bilan 1998 yilga qadar amalda bo'lib keldi.

1990 yillarning boshlarida hukumatimiz tomonidan berilgan imkoniyatlarning suiste'mol qilinishi, masjid qurish kampaniyaga aylanib ketishi oqibatida ularning soni 89 tadan 5000 tagacha yetdi. Ularning aksariyati hujjatlari to'liq rasmiylashtirilmagan, malakali imomlar bilan ta'minlanmagan (95,8% diniy ma'lumotsiz) va zarur sharoitlar bo'lmagan holda faoliyat yurgizib, turli "peshvo"lar masjidlardan g'arazli manfaati yo'lida foydalanishga o'z uyalariga aylantirishga harakat qildilar.

Ba'zi diniy tashkilotlarning rahbarlari xorijiy fuqarolar bo'lib, aslida hech qanday diniy ma'lumotga ega bo'lmay, moliyaviy yordam ko'rsatish hisobiga respublika hududidagi diniy tashkilotlarga rahbarlik qilib, buzg'unchilik, missionerlik faoliyati bilan shug'ullanar edilar. Ularning asosiy maqsadi turli yo'l va usullar bilan o'z saflarini mahalliy millat vakillari hisobiga kengaytirishdan iborat edi.

Davr talablari asosida «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi Qonunni tubdan o'zgartirish zarurati tug'ildi va 1998 yil 1 may kuni yangi tahrirda qabul qilindi. Jumladan, Qonunning 8-moddasiga asosan, diniy tashkilotlar 18 yoshga to'lgan va respublika hududida doimiy yashayotgan 100 nafardan kam bo'lmagan O'zbekiston fuqarolari tashabbusi bilan tuzilishi, muayyan konfessiyaga qarashli diniy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirish va yo'naltirib borish uchun ularning respublika bo'yicha yagona markaziy boshqaruv organi tuzilishi mumkinligi haqidagi qoida mustahkamlab qo'yildi.

SHuningdek, tegishli diniy ma'lumotga ega bo'lgan O'zbekiston fuqarolari diniy tashkilotlarning rahbarlari etib saylanishlari, bunday lavozimga istisno holatda xorijiy fuqarolar nomzodlari Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita bilan kelishib olinishi belgilab qo'yildi.

Qonunning 9-moddasiga muvofiq diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari ruhoniylar va o'zlariga zarur bo'lgan diniy xodimlar tayyorlash uchun diniy o'quv yurtlari tuzishga haqlidir.⁴

Qonunning 5-moddasida bir konfessiyadagi dindorlarni boshqasiga kiritishga qaratilgan xatti-harakatlar (prozelitizm), shuningdek, boshqa har qanday missionerlik faoliyati man etiladi.⁵

Ushbu moddaning mazmuni va ahamiyatini tushunish uchun missionerlik va prozelitizm nima ekanini bilib olish kerak. Missionerlik – bu boshqa diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxsni o'z diniga og'dirib olish bo'yicha diniy tashkilotlar vakillari tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat. Prozelit – bu o'z dinidan kechib, boshqa dinga o'tgan odam.

Qonunning 16-moddasiga asosan: «Diniy tashkilotlar uchun yer ajratish hamda ibodat binolari qurish tegishli ravishda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ruxsati bilan belgilangan tartibda amalga oshiriladi»⁶.

Qonunning diniy adabiyotlarga tegishli bo'lgan 19-moddasi ham bir qadar o'zgartirildi: «Diniy tashkilotlarning markaziy boshqaruv organlari diniy maqsadlarga mo'ljallangan buyumlar, diniy adabiyotlar va diniy mazmundagi boshqa axborot materiallarini O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ishlab chiqarishga, eksport va import qilishga hamda

⁴ O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni. – T.: - Adolat, - 1998. – B 5.

⁵ O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni. – T.: - Adolat, - 1998. – B 4.

⁶ O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni. – T.: - Adolat, - 1998. – B 6.

tarqatishga haqlidir». Mazkur qoida O'zbekiston hududiga diniy adabiyotlarning olib kirilishini tartibga soladi.

Qonunning 3-moddasida «Dinga e'tiqod qilish yoki o'zga e'tiqodlar erkinligi milliy xavfsizlikni va jamoat tartibini, boshqa fuqarolarning hayoti, salomatligi, axloqi, huquqi va erkinliklarini ta'minlash uchun zarur bo'lgan darajadagina cheklanishi mumkin»ligi belgilangan.

Mazkur Qonunning 23-moddasiga ko'ra vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzishda aybdor bo'lgan mansabdor shaxslar, diniy tashkilotlarning xizmatidagilar va fuqarolar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar. Bu modda qonun oldida barcha bir xil bo'lishini ta'minlaydi.⁷

Ma'lumki, diniy ong o'z-o'zidan o'zgarmaydi. Unga faol ta'sir ko'rsatib turuvchi omillar mavjud. Ularning eng ta'sirchani, shubhasiz, diniy muassasalardir. O'zbekiston misolida olib qaraladigan bo'lsa, mustaqillikning dastlabki yillarida ularning soni muntazam oshib bordi. Uzoq tarixiy davr davomida olib borilgan islomga qarshi siyosat doirasida mulohaza yuritilsa hamda XX asrning 80-yillari oxiri va 90-yillarining boshida mamlakatda vujudga kelgan ijtimoiy-siyosiy vaziyat ko'zgusi orqali qaralsa, bu – tabiiy hol edi, deyish mumkin. Masalaning g'ayritabiiy tomoni shunda ediki, masjidlar sonining uzluksiz oshib borishi bilan bir vaqtda, musulmonlar diniy ongini radikallashtirish va siyosiyashtirishga uringan kuchlar ham faollashib bordi. Masjidlarning barkamol insonni tarbiyalashdek nozik masaladagi muhim tarbiyaviy rolini inkor etmagan va unga zarracha soya tashlamagan holda, shuni qayd etish mumkinki, ularning ayrimlari, afsuski, O'zbekistonda siyosiy islomning shakllanishi va rivojlanishida tayanch nuqta bo'lib xizmat qildi. XX asrning 90-yillari boshida Rossiyada tuzilgan “Islom uyg'onish partiyasi” filialini O'zbekistonda ochish, “Turkiston islom partiyasi”ga asos solishga qaratilgan urinishlar mazkur kuchlarning o'z saflarini mustahkamlashga

⁷ O'zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida”gi Qonuni. – T.: - Adolat, - 1998. – B 12.

yo'naltirilgan keng ko'lamli harakatlari sifatida yuzaga keldi. Namangan va Qo'qonda tuzilgan "Adolat", "Islom lashkarlari", "Odamiylik va insoniylik" kabi harbiylashgan tashkilotlar jinoyatchilikka qarshi kurashda davlat organlariga yordam berish niqobi ostida huquq-tartibot tashkilotlarining ayrim vazifalarini o'z zimmasiga ola boshlagani ham islomning tez sur'at bilan siyosiy lashib borayotganidan dalolat berar edi.

Har qanday masjidida diniy qadriyatlarning targ'ib etilishi tabiiy hol. Aslida, masjidlarning asosiy vazifalaridan biri ham shudir. Demak, ular diniy ongni rivojlantirish va uning evolyutsiyasi yo'nalishini belgilovchi eng muhim mexanizmdir. Tabiiyki, masjidlarda ushbu targ'ibot sof diniy qobiqqa o'ralgan tarzda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, turli masjidlarda va'z qiluvchi imomlarning saviyasi ham, dunyoqarashi ham turlichadir.

Ma'lumki, mamlakatimiz fuqarolik jamiyatini mustahkamlash yo'lidan bormoqda. "Fuqarolik jamiyati" degani esa, birinchi navbatda, jamiyat boshqaruvining muayyan sohalarini davlat organlari va tashkilotlaridan bosqichma-bosqich nohukumat tuzilmalarga o'tib borishini anglatadi. Demokratik mamlakatlar tajribasi shundan dalolat bermoqdaki, fuqarolik institutlari ma'naviyat va ma'rifat, ilm-fan va madaniyat bilan bog'liq sohalarida o'zini ko'proq namoyon etib boradi. Oxirgi yillarda O'zbekistonda bu sohada katta ishlar amalga oshirilmoqda. Milliy g'urur, o'zlikni anglash, milliy-diniy qadriyatlarni to'g'ri va sog'lom idrok etishga xizmat qilishga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi qator jamg'armalar, uyushmalar va markazlar tuzilmoqda. Ular davlat tashkilotlaridan qabul qilib olinayotgan tegishli boshqaruv va tarbiyaviy-ma'rifiy funksiyalarni bajarishga harakat qilmoqda. Davlat organlari, o'z navbatida, ularning mus-tahkamlanib borishi uchun zarur moddiy-ma'naviy va qonuniy asoslarni yaratishga faol ko'maklashmoqda.

Mazkur tuzilmalar oldida turgan eng muhim ijtimoiy-ma'naviy mohiyatga ega vazifalardan biri – xalqimiz uchun asrlar osha an'anaviy bo'lib kelgan asl diniy qadriyatlarimizning to'g'ri idrok etilishiga amaliy hissa qo'shishdan iborat. Diniy omil bilan bog'liq holda faoliyat ko'rsatayotgan bu kabi

tashkilotlar diniy bilimlarni dunyoviy ma’rifat ko’zgusi orqali tahlil qilishi va tushuntirishi lozim. Mustahkamlanib borayotgan milliy o’zlikni ang-lashga bevosita aloqador diniy qadriyatlarning to’g’ri va sog’lom idrok etilishiga qaratilgan ma’rifiy-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishi kerak. Boshqacha aytganda, ularning asosiy vazifalaridan biri – diniy qadriyatlar, eng avvalo, insonning ma’naviy kamolotiga xizmat qilishi lozimligi haqidagi azaliy haqiqatni, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlod ongiga singdirib borishdir. Bundan ham muhimi, diniy e’tiqod – siyosiy “o’yinlar” maydoni emasligi, bu kabi “o’yinlar”ning jamiyat xavfsizligi va barqarorligi uchun xatarli ekanini ilmiy-tarixiy va hayotiy dalillar bilan asoslagan holda keng ommaga muntazam tushuntirib borishdan iboratdir.

Ushbu ishdan ko’zlangan pirovard natija – xal-qimiz uchun qadimdan an’anaviy bo’lib kelayotgan diniy-ma’naviy merosga sadoqatni mustahkamlash, shu orqali, diniy qadriyatlarning haqiqiy o’rnini to’g’ri idrok etish, diniy vaziyatning sog’lom va tabiiy rivojlanishiga amaliy hissa qo’shishdan iborat bo’lgani uchun ham u quruq tashviqot bo’lib qolmasligi kerak. Diniy qadriyatlarning sog’lom va to’g’ri idrok etilishiga qaratilgan faoliyat ko’hna va ser-qirra tariximiz hamda ajdodlarimiz qoldirgan ibratli ma’naviy merosga asoslanishi lozim.

Fuqarolik jamiyati institutlari mustahkamlanib borgan sari, buyuk bobokalonlarimiz qoldirgan boy ilmiy-ma’naviy meros, jumladan, ma’naviyatimizning uzviy qismi bo’lgan milliy-diniy qadriyatlarni chuqur va yangicha yondashuv asosida o’rganish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Oldimizda turgan vazifa – yaratilayotgan imkoniyatlardan to’g’ri, umummilliy yuksalish manfaatlariga mos ravishda foydalanishdir. SHunday qilinganda, islom va siyosat, din va davlat o’rtasidagi munosabatlarning tabiiyligi, ularning jamiyatimiz siyosiy barqarorligi va ma’naviy barkamolligiga xizmat qiluvchi uyg’unligi ta’minlanadi.

Tarixdan ma’lumki, har qanday davlatning bar-qarorligi undagi xalqlar, millat va elatlarning huquq va erkinliklari faqatgina qonuniy hujjatlarda

belgilanishiga emas, balki ularning amalda qay darajada o'z tasdig'ini topishiga ham bog'liqdir. SHu nuqtai nazardan qaraganda, mamlakatimizda fuqarolarning vijdon erkinligi bilan bog'liq huquqlari nafaqat qonun bilan mustahkamlab qo'yilgani, balki amaliyotda uning asosiy tamoyillariga qat'iy rioya qilinayotgani hayotiy dalillar bilan tasdiqlanayotganini ta'kidlash zarur.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda diniy tashkilotlarning soni o'sdi. Xususan, 1990 yilda respublikamizda 119 ta diniy tashkilot (89 ta islomiy va 30 ta noislomiy) mavjud bo'lgan bo'lsa, 1991 yilda 179 taga (146 islomiy va 33 noislomiy) yetdi, 2008 yilning sentyabriga kelib esa, ularning soni 2228 tani (2049 ta islomiy, 179 ta noislomiy) tashkil etdi.

Noislomiy diniy tashkilotlar qatorida Rus Pravoslav cherkovi, Rim-katolik cherkovi, Nemis yevangel-lyuteranlar cherkovi, Arman Apostollik cherkovi, yahudiylar va Bahoiylar diniy jamoalari, Buddaviylar ibodatxonasi, Bibliya kitob jamiyati kabi tashkilotlarni sanash mumkin.

Mustaqillikkacha bor-yo'g'i ikkita (Toshkent islom instituti va «Mir Arab» madrasasi) islomiy diniy o'quv yurti bo'lgan bo'lsa, o'tgan yillar davomida ularning soni ko'paydi. Boshqacha aytganda, Imom al-Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti, Buxorodagi «Mir Arab», Toshkentdagi «Ko'kaldosh», Qoraqalpog'istondagi «Muhammad Beruniy», Namangandagi «Mulla qirg'iz», Xorazmdagi «Faxriddin ar-Roziy», Andijondagi «Sayyid Muhyiddin Maxdum», Qashqadaryodagi «Xoja Buxoriy» hamda faqat xotin-qizlar tahsil oladigan Toshkentdagi «Xadichai Kubro» va Buxorodagi «Jo'ybori Kalon» o'rta maxsus islom bilim yurtlaridan iborat yaxlit diniy ta'lim tizimi yaratildi. «Xoja Buxoriy» o'rta maxsus bilim yurtida va Toshkent islom institutida yoshlar uchun maxsus guruhlar tashkil etildi.

2000–2001 o'quv yilidan boshlab ushbu ta'lim muassasalaridagi o'qitish jarayoni Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Kasb-hunar ta'lim markazining Davlat ta'limi standartlari bo'limi bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan ta'lim standartlari va o'quv rejasi asosida tashkil etildi. Sodda qilib aytganda, o'quv yurtlarida diniy va dunyoviy ta'limning uzviyligi ta'minlandi. SHu nuqtai

nazardan qaraganda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 22 avgustdagi «Din sohasidagi ma'naviy-ma'rifiy, ta'lim ishlarini va faoliyatni takomillashtirishda ijtimoiy ko'mak va imtiyozlar berish to'g'risida»gi qarori alohida ahamiyatga ega bo'lganini ta'kidlash zarur. Ushbu qarorga asosan Toshkent islom instituti va o'rta maxsus islom bilim yurtlarida joriy etilgan ta'lim standartlari, o'quv rejalari hamda talabalarning qabul qilingan davlat me'yorlariga muvofiq diniy va dunyoviy bilimlar olayotganini inobatga olib, mazkur o'quv yurtlarining bitiruvchilariga beriladigan diplomlar davlat ta'lim hujjati sifatida e'tirof etildi. SHu bilan birga, unga ega bo'lgan shaxslarga davlat oliy ta'lim tizimida o'qishni davom ettirish huquqi berildi.

Fuqarolarga haj ibodatini ado etishlari uchun barcha sharoitlar yaratildi. Xususan, mustabid sho'ro tuzumi davrida har yili uch, to'rt kishiga haj ziyoratini amalga oshirishga ruxsat berilgan bo'lsa, hozirda yiliga besh mingdan ortiq kishi haj qilish, to'rt ming kishi umra amalini bajarish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Bularning bari Xelsinki YAKunlovchi akti, Vena va Kopengagenda qabul qilingan hujjatlarda qayd etilgan shaxsning vijdon va din erkinligi borasidagi tamoyillarga to'la muvofiq keladi. Lekin ming afsuski, yuqorida zikr etilgan erkinliklarni suiiste'mol qiladigan, ulardan o'z g'arazli maqsadlari yo'lida foydalanadiganlar ham mavjud. Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: «Biz din bundan buyon ham aholini eng oliy ruhiy, axloqiy va madaniy merosdan bahramand qilishi tarafdorimiz. Lekin biz hech qachon diniy da'vatlar hokimiyat uchun kurashga, siyosat, iqtisodiyot va qonunchilikka aralashish uchun bayroq bo'lishiga yo'l qo'ymaymiz. Chunki bu holni davlatimiz xavfsizligi, barqarorligi uchun jiddiy xavf-xatar deb hisoblaymiz».

Bugun O'zbekiston diniy bag'rikenglik va murosa borasida nafaqat MDH davlatlari, balki butun dunyoga namuna bo'lmoqda. Bu haqda dunyo miqyosida katta obro' va nufuzga ega insonlar ham yurtimizga ziyoratlari vaqtida ta'kidlab o'tmoqdalar. Albatta, xalqimizga xos bu xislat bir zumda paydo bo'lgan emas, balki uzoq tarixiy asoslariga ega.

SHu nuqtai nazardan qaraganda, xalqimiz diniy va ma'naviy qadriyatlarining hozirgi demokratik jamiyat qadriyatlari bilan uyg'unlashishi respublikamizning kelajakda yanada ravnaq topishi, jahon hamjamiyatiga qo'shilishida muhim omillardan biri hisoblanadi.